

Dynamika relatywistyczna

Fizyka I (B+C)

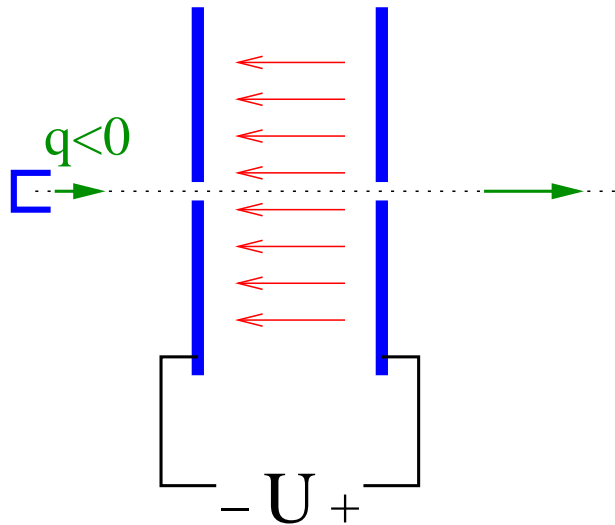
Wykład XI:

- Relatywistyczna definicja pędu
- Akceleratory cząstek
- Ewolucja Wszechświata

Pęd relatywistyczny

Granice podejścia klasycznego

Elektron w kondensatorze
(najprostszy 'akcelerator' cząstek):

Klasycznie:

$$m\vec{a} = \vec{F} = q\vec{E}$$

Potrafimy wytwarzać pola elektryczne

$$E \sim 10 \text{ MV/m} = 10^7 \text{ V/m}$$

Dla elektronu:

$$m_e = 9.1 \cdot 10^{-31} \text{ kg} = 0.5 \text{ MeV}/c^2$$

$$|q_e| \equiv 1 e = 1.6 \cdot 10^{-19} \text{ C}$$

$$\Rightarrow a \approx 20 \text{ m}^{-1} \cdot c^2 \approx 2 \cdot 10^{18} \text{ m/s}^2$$

W podejściu klasycznym elektron powinien osiągnąć prędkość światła już po przebyciu

$$\Delta x \approx 2.5 \text{ cm} !!!$$

$\Rightarrow$ konieczność modyfikacji praw ruchu

Pęd relatywistyczny

Uogólnienie praw ruchu

W przypadku klasycznym:

$$\vec{F} = m \frac{d\vec{v}}{dt} \stackrel{m=const}{=} \frac{d(m\vec{v})}{dt} = \frac{d\vec{p}}{dt}$$

Otrzymujemy równoważną postać

II prawa Newtona ($\vec{p} = m\vec{v}$ - pęd cząstki):

$$\vec{F} = \frac{d\vec{p}}{dt}$$

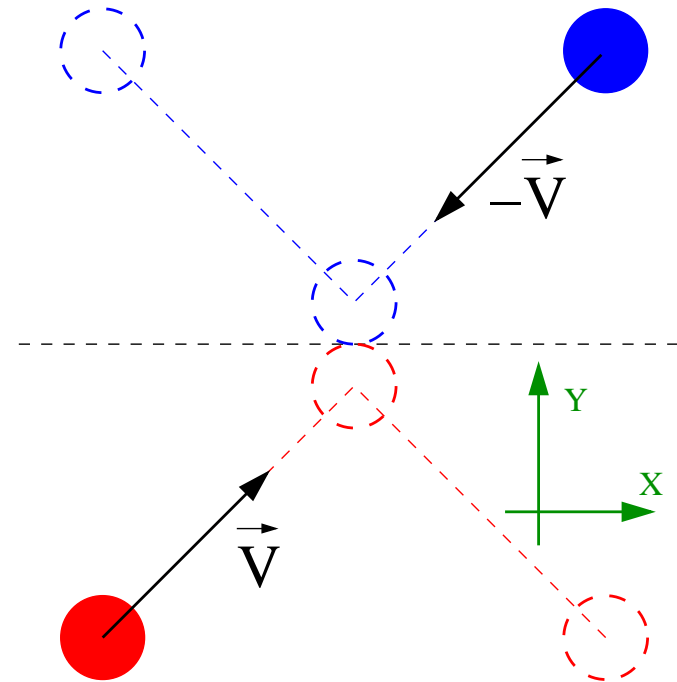
Aby zachować prawo ruchu w tej postaci dla $v \sim c \Rightarrow$ modyfikacja definicji pędu

$$\vec{p} = f(v) \cdot m\vec{v}$$

$f(v)$ - poprawka relatywistyczna

Doświadczenie myślowe

Zderzenie dwóch kul o jednakowej masie m :

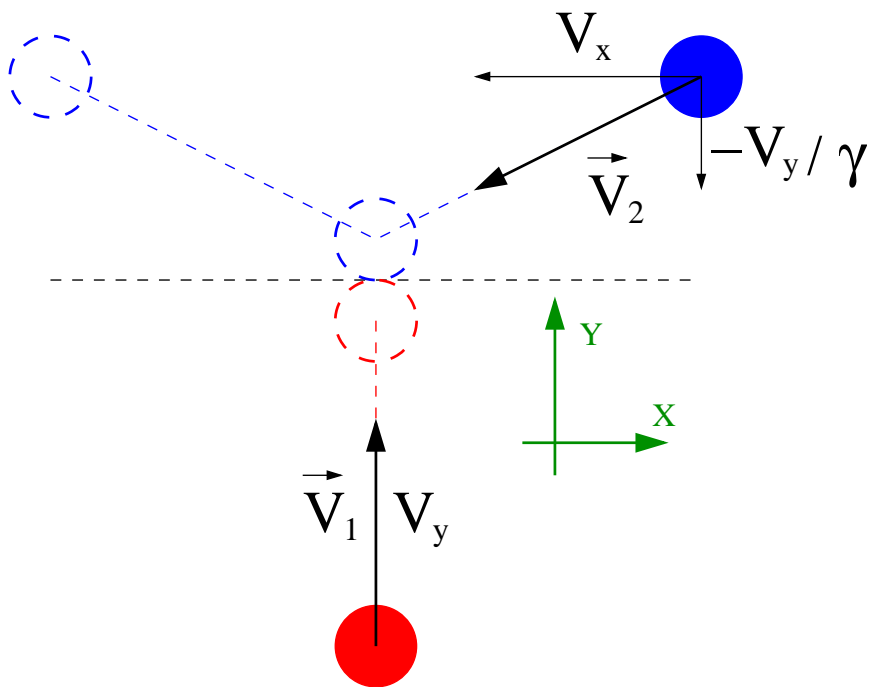

Pędy obu kul są równe co do wartości ale przeciwnie skierowane

Pęd relatywistyczny

Doświadczenie myślowe

Przejdźmy do układu w którym jedna z kul porusza się tylko wzdłuż osi Y:

Dwie kule $\Rightarrow$ dwa układy odniesienia

Wybór jednej z kul łamie symetrię zagadnienia !

Prędkość wzdłuż osi Y **drugiej kuli** jest zmniejszona na skutek dylatacji czasu:

$$V_{2,y} = \frac{V_y}{\gamma} \quad \gamma = \frac{1}{\sqrt{1 - v_x^2/c^2}}$$

Ale pędy obu kul wzdłuż osi Y muszą pozostać równe !

(aby nie zmienił się wynik doświadczenia)

$$m f(v_y) v_y = m f\left(\sqrt{v_x^2 + \frac{v_y^2}{\gamma^2}}\right) \frac{v_y}{\gamma}$$

Przechodząc do granicy $v_y \rightarrow 0$:

$$f(v_x) = \gamma \cdot f(0) = \gamma$$

chcemy zachować granicę klasyczna: $f(0) = 1$

Pęd relatywistyczny

Równanie ruchu

Dla przypadku ruchu relatywistycznego:

$$\vec{F} = \frac{d\vec{p}}{dt}$$

gdzie: $\vec{p} = m \gamma \vec{v} = mc \gamma \vec{\beta}$

$$\gamma = \frac{1}{\sqrt{1 - \beta^2}}$$

W przypadku ruchu jednowymiarowego:

$$\begin{aligned} F &= \frac{d}{dt} (mc \gamma \beta) \\ &= mc \gamma^3 \frac{d\beta}{dt} \end{aligned}$$

$\Rightarrow$ przyspieszenie maleje jak γ^{-3} !

Rozwiązanie ruchu pod wpływem stałej siły elektrycznej $F = qE$:

$$\frac{d\beta}{dt} = \frac{qE}{mc} (1 - \beta^2)^{3/2}$$

$$\Rightarrow \frac{d\beta}{(1 - \beta^2)^{3/2}} = \frac{qE}{mc} dt$$

Całkujemy podstawiając $\beta = \sin u$:

$$\int \frac{du}{\cos^2 u} = \frac{qE}{mc} \int dt$$

$$\Rightarrow \tan u = \frac{qE}{mc} \cdot t$$

przyjmując, że cząstka spoczywała w $t = 0$

Pęd relatywistyczny

Ruch pod wpływem stałej siły

Otrzymujemy rozwiązanie w postaci:

$$\beta(t) = \frac{\alpha t}{\sqrt{1 + (\alpha t)^2}}$$

gdzie: $\alpha = \frac{qE}{mc}$

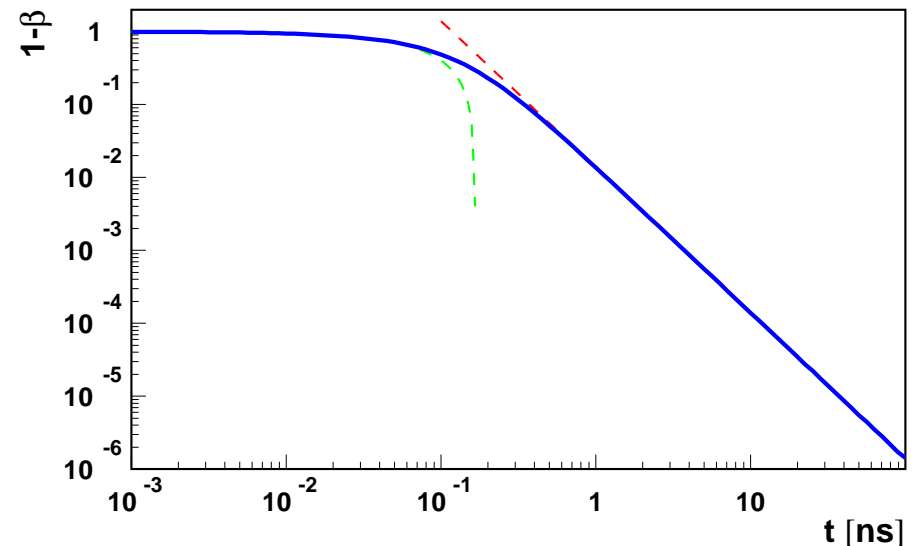
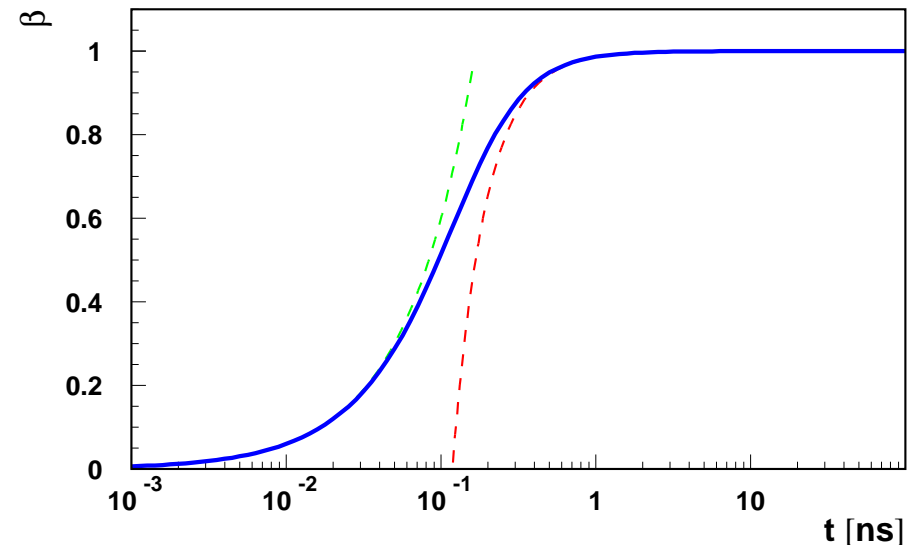
W naszym przykładzie (e^- w polu $10 \frac{MV}{m}$)
 $\alpha \sim 6 \cdot 10^9 \text{ s}^{-1}$, $\alpha^{-1} \sim 0.17 \text{ ns}$

W granicy $\alpha t \gg 1$:

$$1 - \beta(t) \approx \frac{1}{2\alpha^2 t^2}$$

nigdy nie osiągniemy $\beta = 1$

Ale: $p(t) = mc \alpha \cdot t$ – rośnie $\sim t$!

Pęd relatywistyczny

Ruch pod wpływem stałej siły

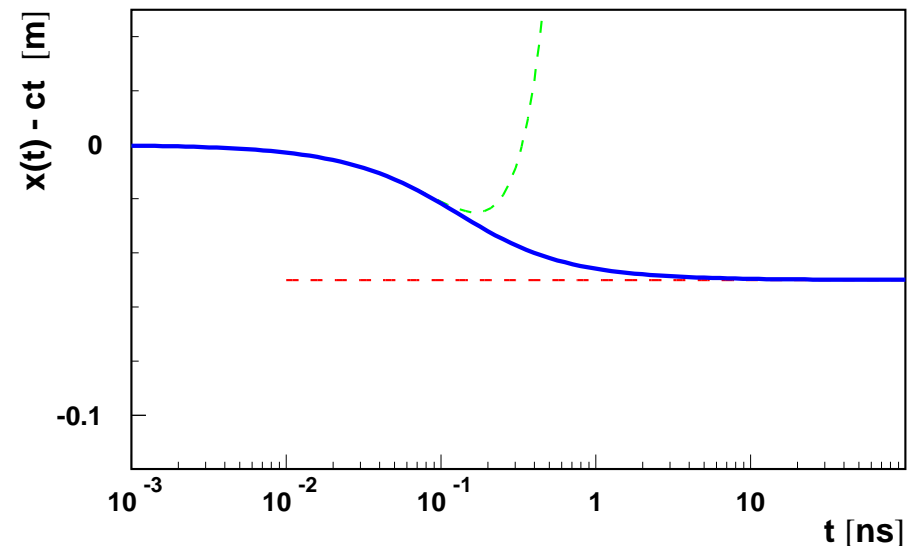
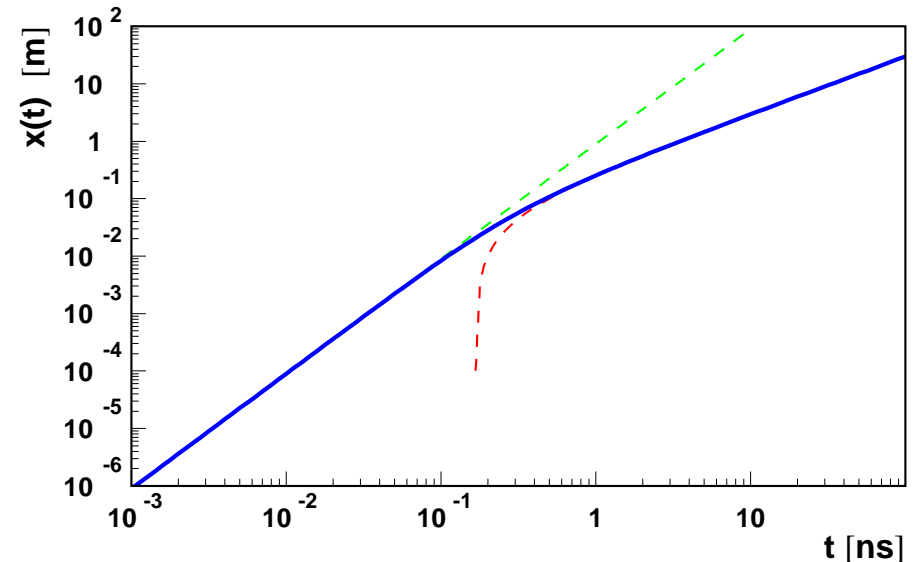
Rozwiązując dalej otrzymujemy:

$$\frac{dx}{dt} = \frac{c \alpha t}{\sqrt{1 + (\alpha t)^2}}$$
$$\Rightarrow x(t) = \int dx = \frac{c}{\alpha} \int \frac{\alpha t d(\alpha t)}{\sqrt{1 + (\alpha t)^2}}$$
$$= \frac{c}{\alpha} \left(\sqrt{1 + (\alpha t)^2} - 1 \right)$$

W granicy $\alpha t \gg 1$:

$$x(t) \approx ct - \frac{c}{\alpha}$$

W naszym przykładzie:
światło wyprzedzi elektron tylko o 5 cm !!!

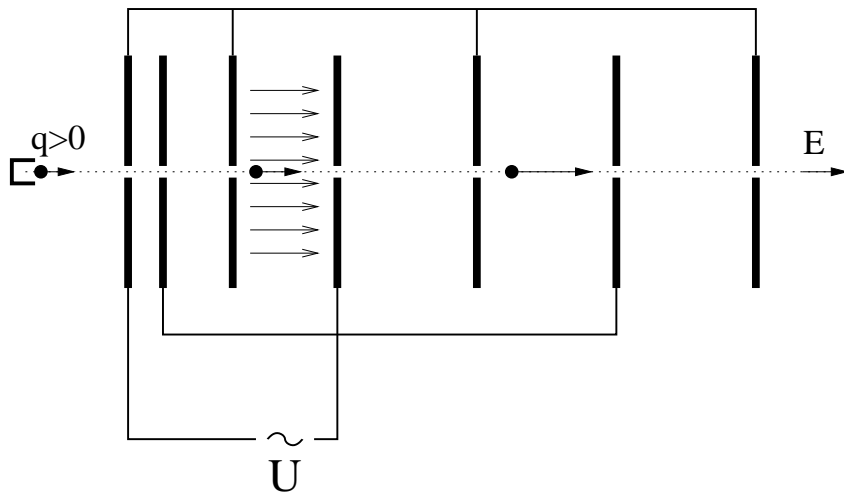
Akceleratory

Akcelerator liniowy

Nie jesteśmy w stanie wytwarzać napięć statycznych większych niż ok. 10 MV.

Aby nadać czątkom większe pędy musimy przyspieszać je “na raty”.

Cząstka przechodząca przez kolejne “kondensatory”:

Przy odpowiednim dobraniu długości kolejnych elementów i częstości napięcia zasilającego, cząstka trafia zawsze na pole przyspieszające.

⇒ zwielokrotnienie uzyskiwanych pędów

Częstość jest zazwyczaj stała

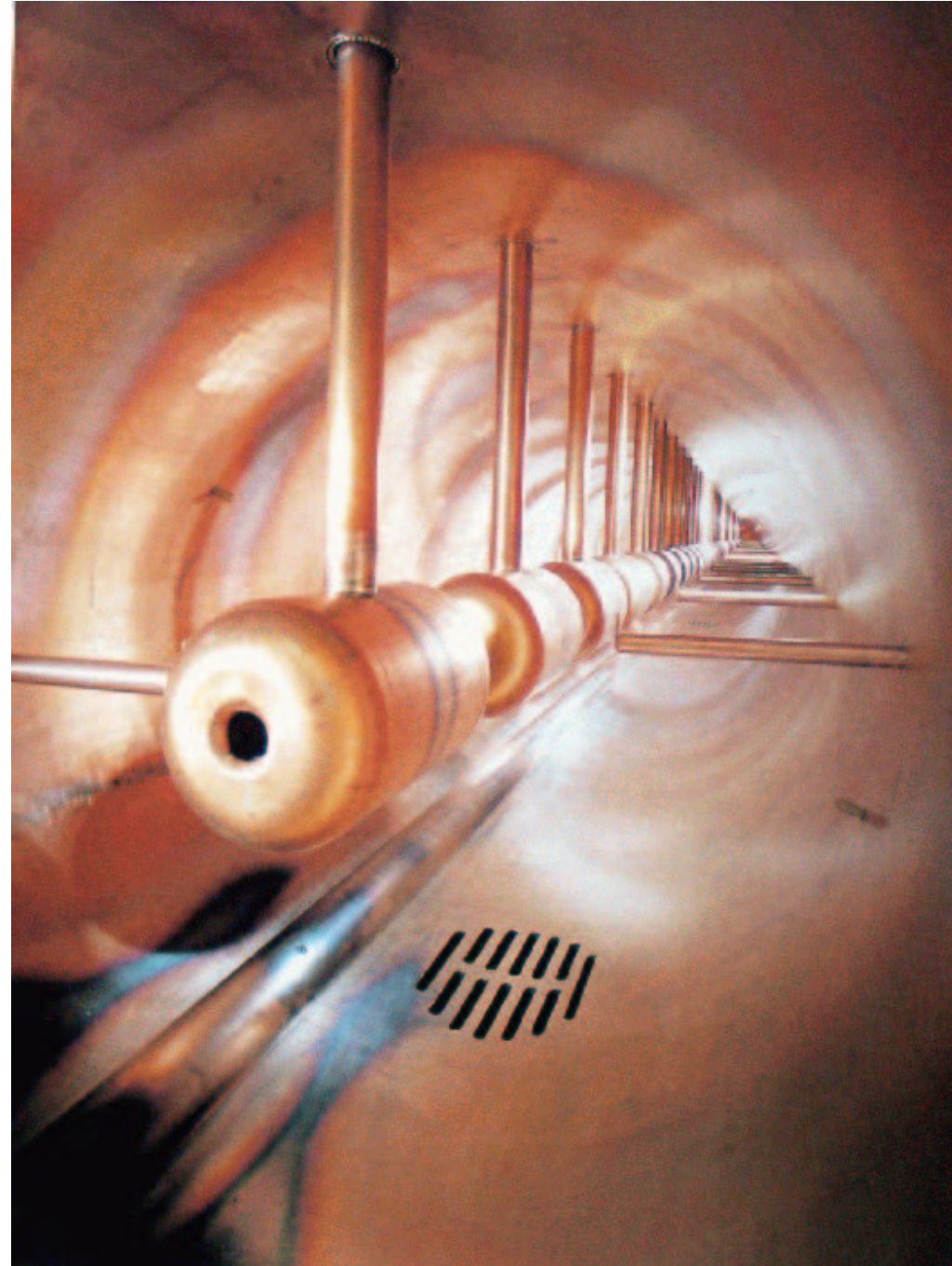
⇒ długości kolejnych elementów rosną proporcjonalnie do prędkości cząstki.

Dla $\beta \rightarrow 1$: $L \rightarrow \text{const}$

⇒ akcelerator może składać się z wielu jednakowych elementów

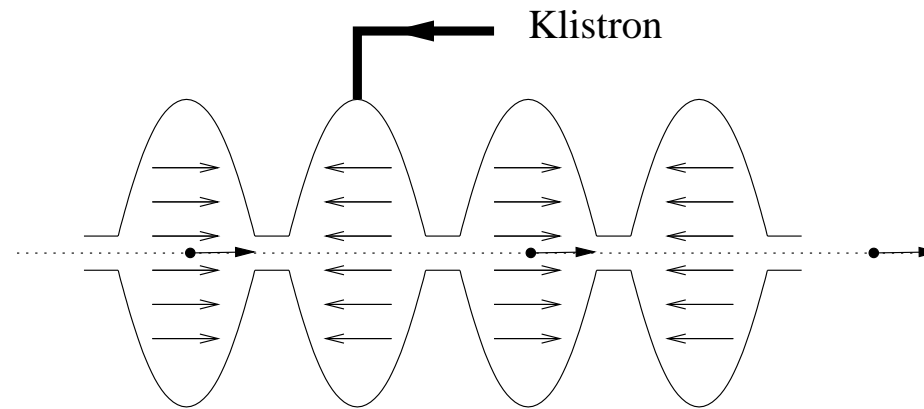
Liniowy akcelerator protonów w ośrodku Fermilab (USA)

Akceleratory

Wnęka rezonansowa

W praktyce do przyspieszania cząstek wykorzystujemy **wnęki rezonansowe**:

Wewnątrz wnęki wytwarzana jest **stojąca fala elektromagnetyczna**.

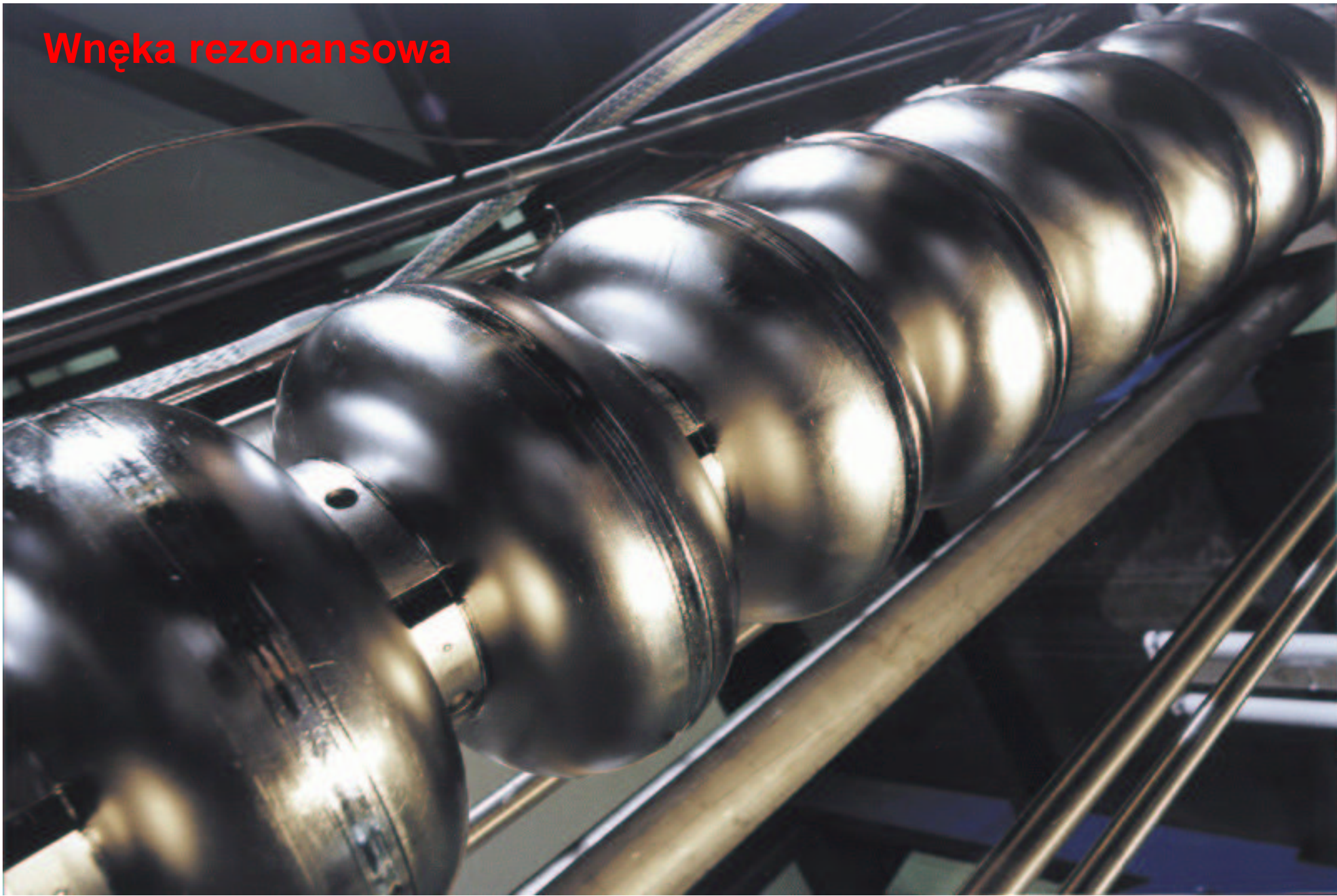
Częstości rzędu 1 GHz - mikrofałe.

Wnęki rezonansowe pozwalają uzyskiwać natężenia pola rzędu **10 MV/m**

⇒ dla uzyskania pędu 1 GeV/c ($\gamma \approx 2000$) potrzebny jest akcelerator o długości $\sim 100\text{m}$

Wnęka rezonansowa

Tesla

Nowy projekt realizowany w ośrodku DESY w Hamburgu:

Westerhorn

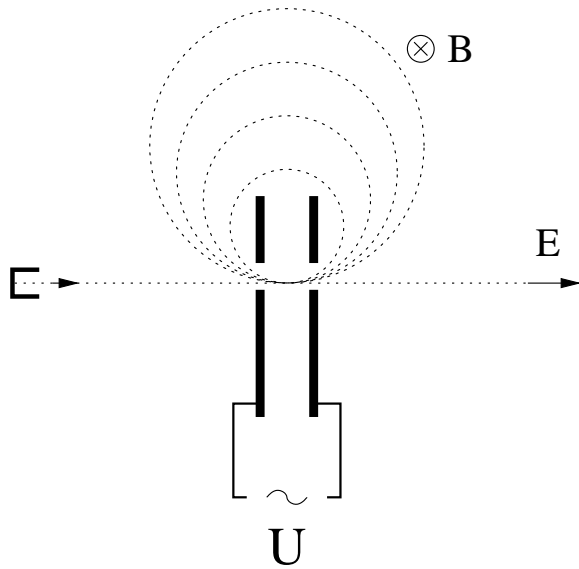
$$L = 2 \times 30 \text{ km} \Rightarrow p_e \approx 2 \times 250 \text{ GeV}/c$$
$$\gamma \sim 5 \cdot 10^5$$

Akceleratory

Akcelerator kołowy

Zamiast używać wielu wnęk można też wykorzystać pole magnetyczne do “zapętlenia” cząstki:

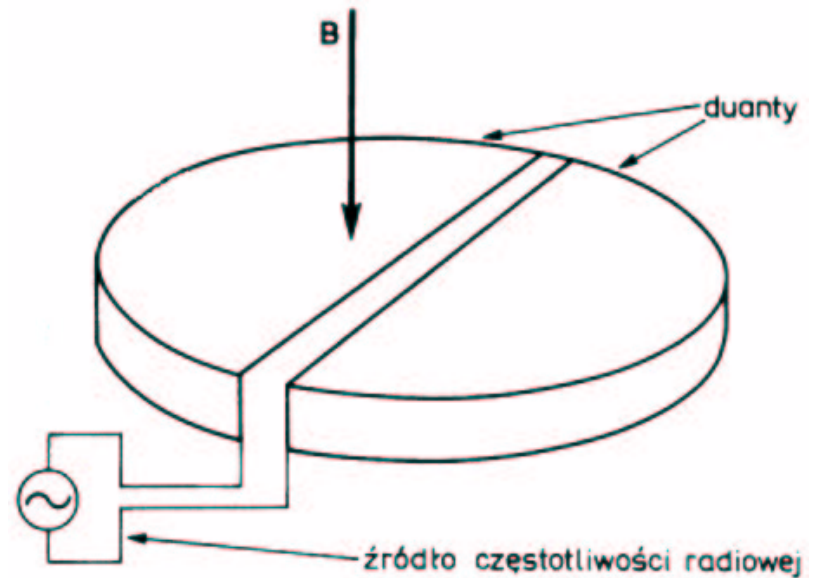

Cząstki przechodzą przez ten sam obszar przyspieszający wiele razy...

Cyklotron

Jeśli $v \ll c$ częstość cyklotronowa w jednorodnym polu magnetycznym

$$\omega = \frac{QBv}{p} = \text{const}$$

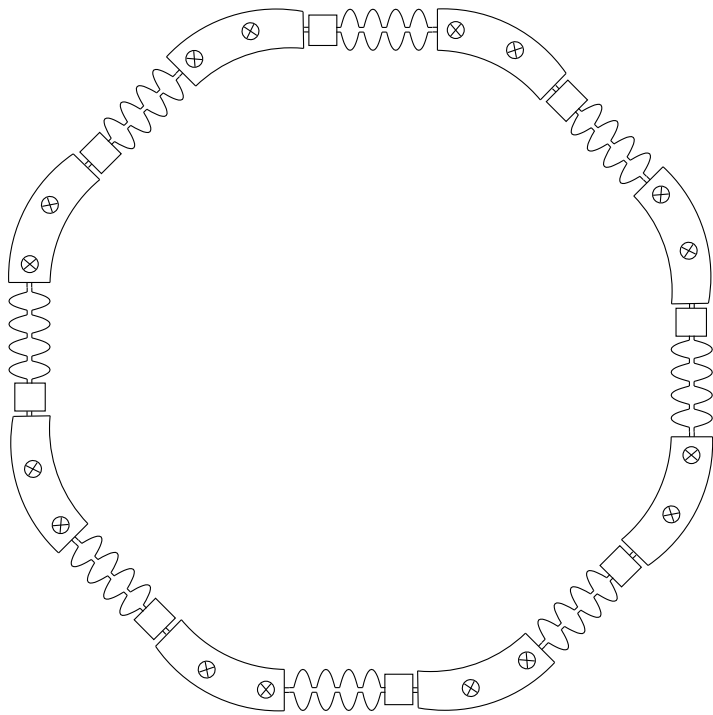

⇒ pierwszy akcelerator: E.O.Lawrence, 1932.

Akceleratory

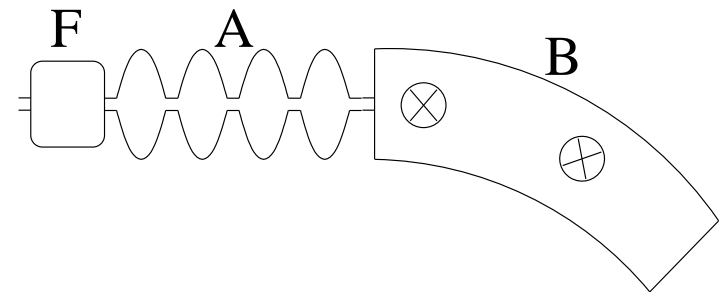
Akcelerator kołowy

Wpółczesne akceleratory kołowe zbudowane są z wielu powtarzających się **segmentów**:

Każdy segment składa się z

- wnęk przyspieszających (A)
- magnesów zakrzywiających (B)
- układów ogniskujących (F)

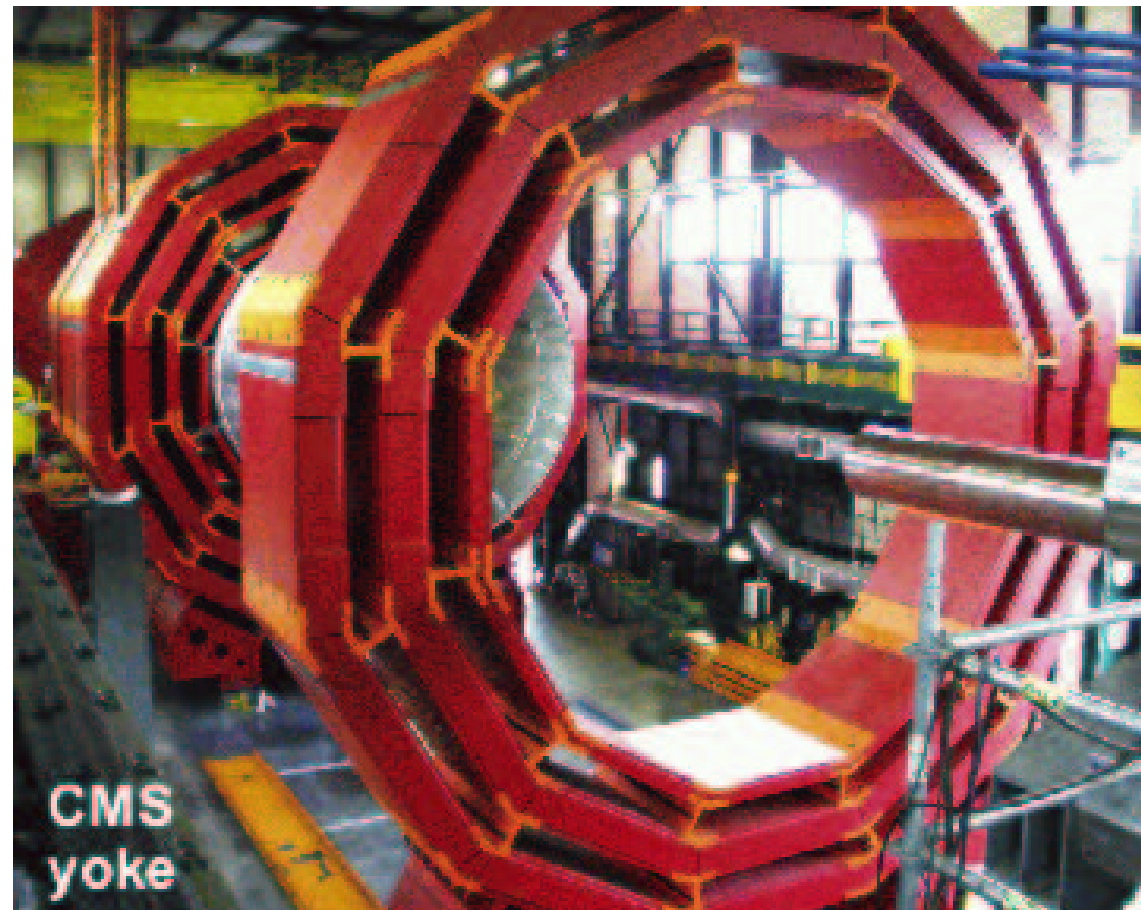
Największym zbudowanym akceleratorem był LEP w CERN pod Genewą (obwód ok. 27 km).

W tym samym tunelu budowany jest obecnie akcelerator LHC.

LHC

Budowa eksperymentu CMS w LHC

Przewidywane uruchomienie: 2007

LEP/LHC, CERN, Genewa
27 km obwodu !!!

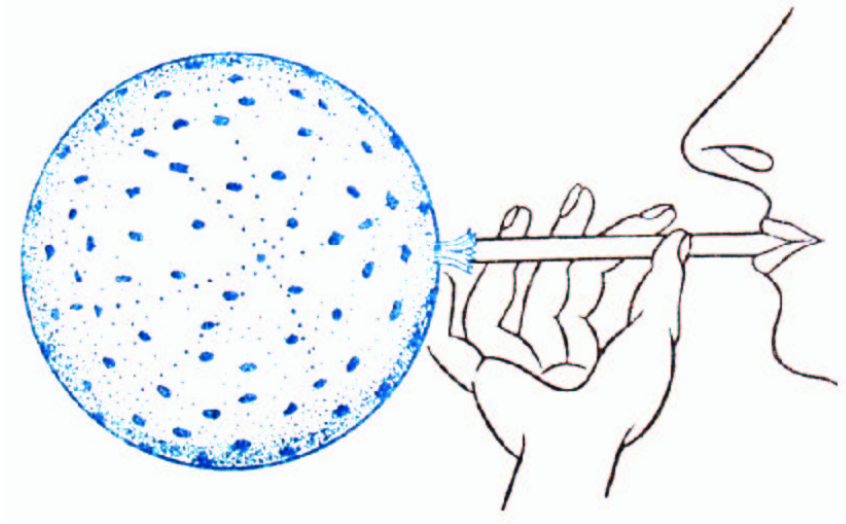

Ewolucja Wszechświata

Prawo Hubble'a

Obserwacja Hubble'a, że **wszystkie** obiekty oddalają się, **nie wyróżnia** w żaden sposób naszego układu odniesienia.

Dowolne dwa obiekty oddalając się będą w ten sam sposób.

⇒ rozszerzanie się przestrzeni

Czy Wszechświat będzie się rozszerzał w nieskończoność ?

Przyjmujemy, że w skalach kosmologicznych Wszechświat jest

jednorodny i **izotropowy**

⇒ **materia** jest rozłożona **równomiernie**

Z Ogólnej Teorii Względności wynika, że przyszłość Wszechświata wiąże się ściśle z **krzywizną** przestrzeni i zależy od **gęstości** materii we Wszechświecie.

Gęstość krytyczna:

$$\rho_c = \frac{3H^2}{8\pi G}$$

Ewolucja Wszechświata

Gęstość
materii

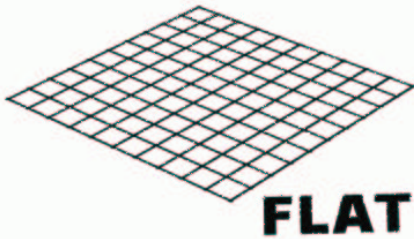
$$\rho = \rho_c$$

$$\rho < \rho_c$$

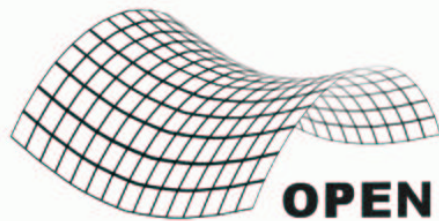
$$\rho > \rho_c$$

Krzywizna przestrzeni

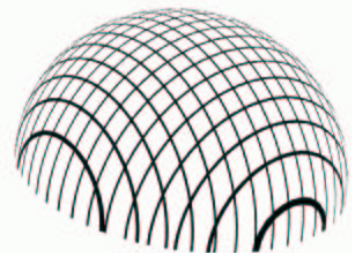
GEOMETRY OF THE UNIVERSE

FLAT

OPEN

CLOSED

$$k = 0$$

$$k = -1$$

$$k = +1$$

Przyszłość Wszechświata

asymptotycznie “zatrzyma” się

będzie zawsze rozszerzał się

kiedyś zacznie się zapadać

Ewolucja Wszechświata

Gęstość materii we Wszechświecie

Krzywizna przestrzeni i charakter ewolucji Wszechświata zależą od gęstości materii.

Można spróbować ją zmierzyć na różne sposoby:

- z pomiaru promieniowania gwiazd i materii międzygwiazdnej
⇒ materia “światlista”

$$\Omega_{lumi} \sim 0.006$$

- z pomiaru zawartości lekkich pierwiastków + model nukleosyntezy (Wielki Wybuch)
⇒ materia “barionowa”

$$\Omega_b \sim 0.04$$

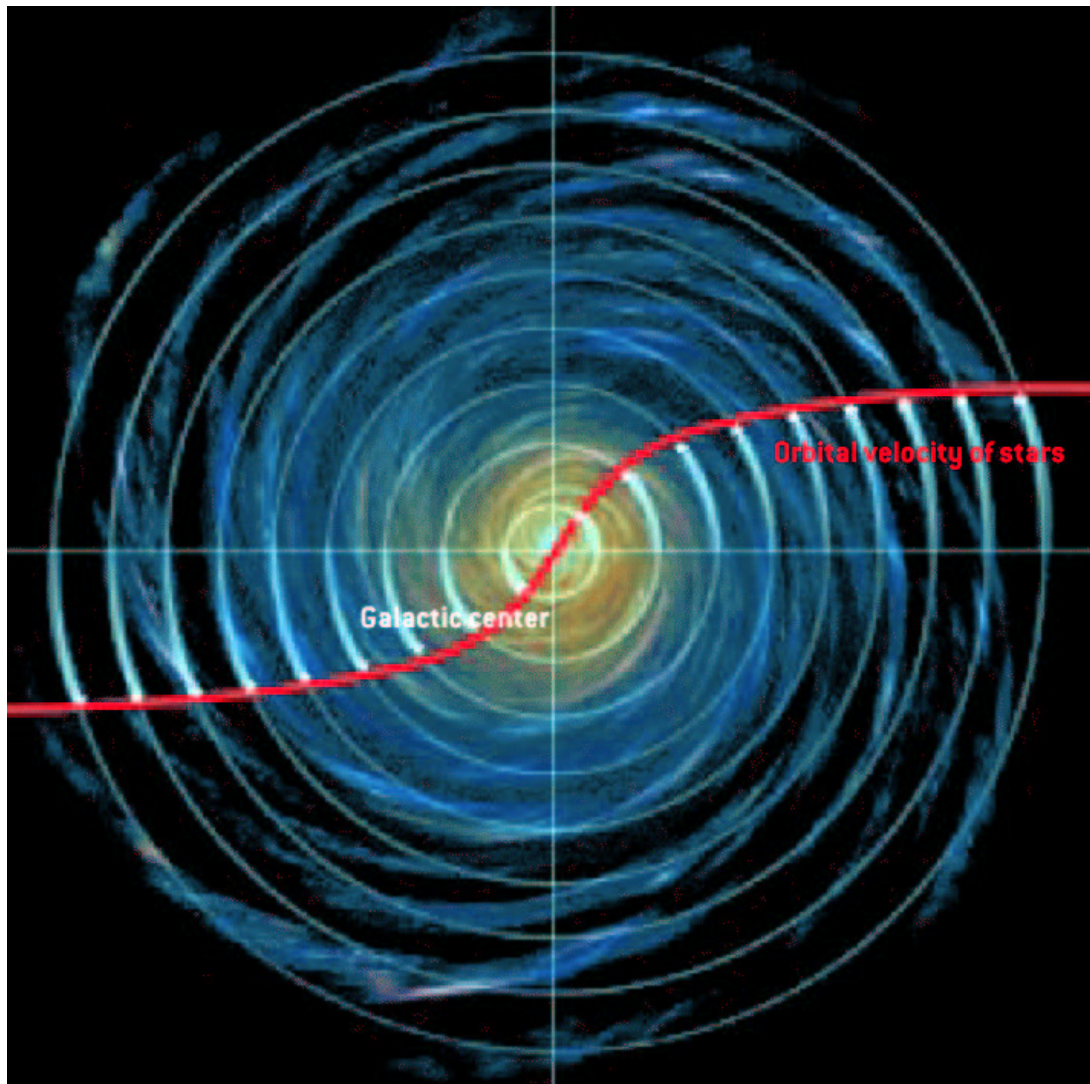
- z pomiaru oddziaływań grawitacyjnych (np. rotacja galaktyk)
⇒ materia “grawitacyjna” (całkowita ?)

$$\Omega_m \sim 0.3$$

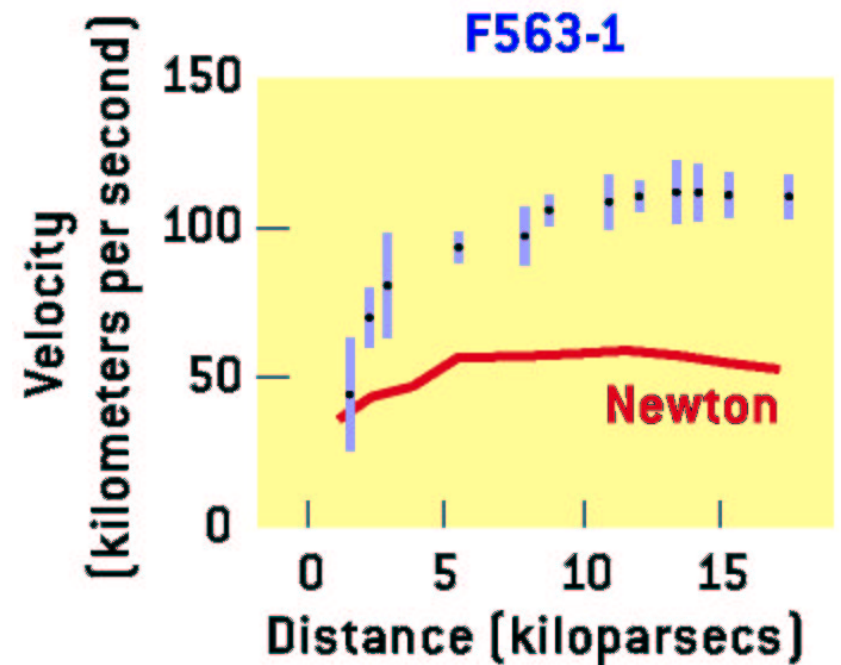
$$\Omega_m \gg \Omega_b \Rightarrow \text{ciemna materia !?}$$

Ewolucja Wszechświata

Ciemna materia ?

Znane nam prawa dynamiki nie tłumaczą rotacji galaktyk.

Ramiona wirują szybciej niż oczekiwaliśmy z praw grawitacji i dynamiki

⇒ ciemna materia ?

Promieniowanie tła

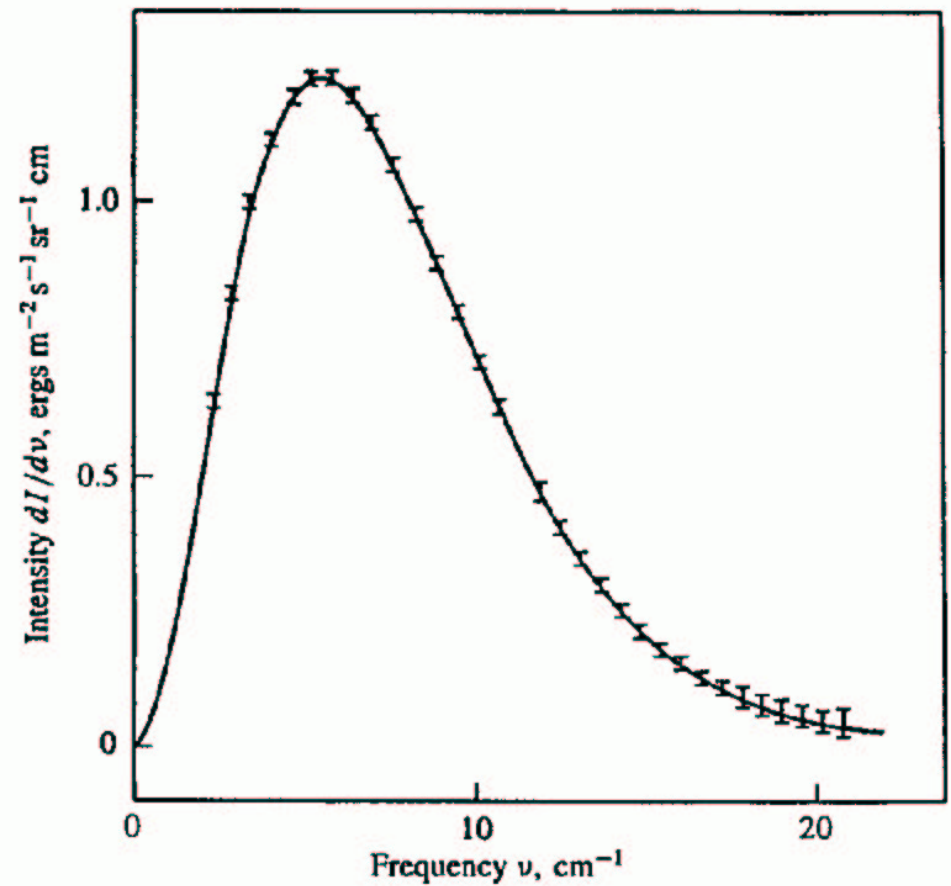
Odkrycie

Mikrofalowe promieniowanie tła (CMB) zostało odkryte w 1965 roku przez A.A.Penzisa i R.W.Wilsona.

Rozkład widmowy promieniowania zgadza się z widmem promieniowania ciała doskonale czarnego.

$$T = 2.725 \pm 0.002 \text{ K}$$

Wyniki z satelity COBE: (1999)

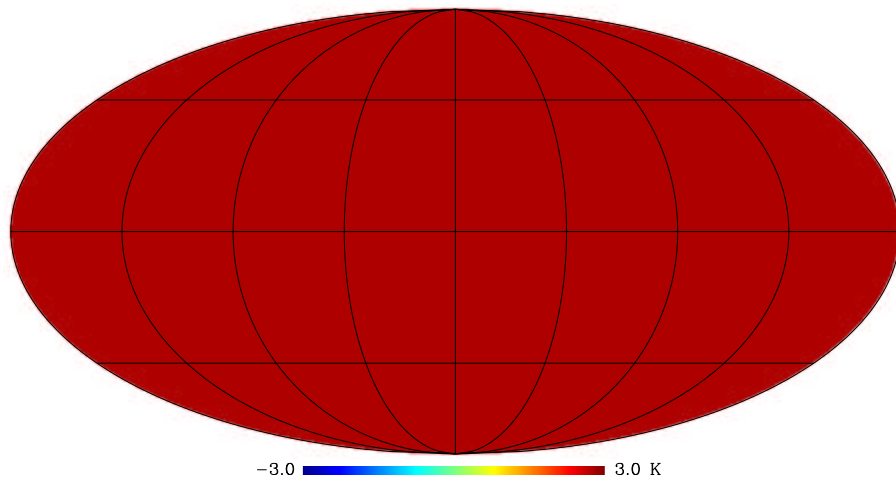

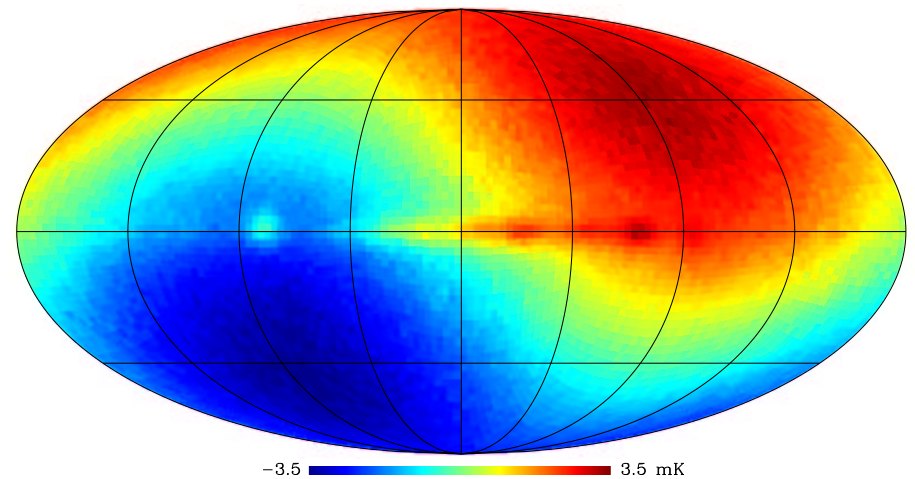
Promieniowanie tła

Rozkład kątowy

W pierwszym przybliżeniu ($\Delta T \sim 1K$)
promieniowanie tła jest **izotropowe**:

Jednak gdy przyjżmy się bliżej
($\Delta T \sim 1mK$):

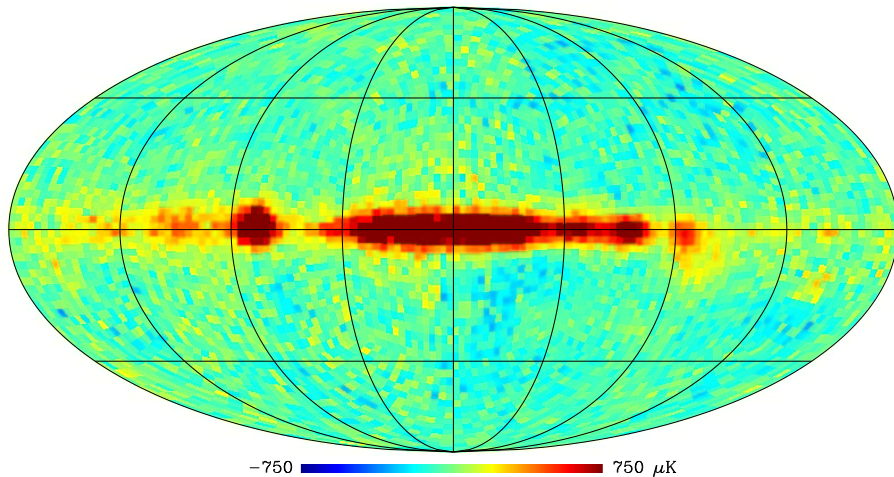

widzimy wpływ **ruchu Ziemi** względem
'globalnego' układu.

Promieniowanie tła

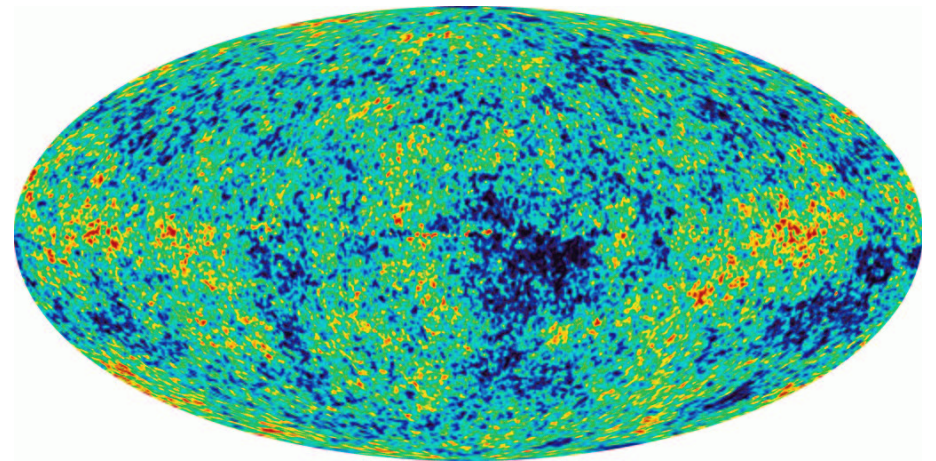
Rozkład kątowy

Odejmując wpływ efektu Dopplera
($\Delta T \sim 200 \mu K$):

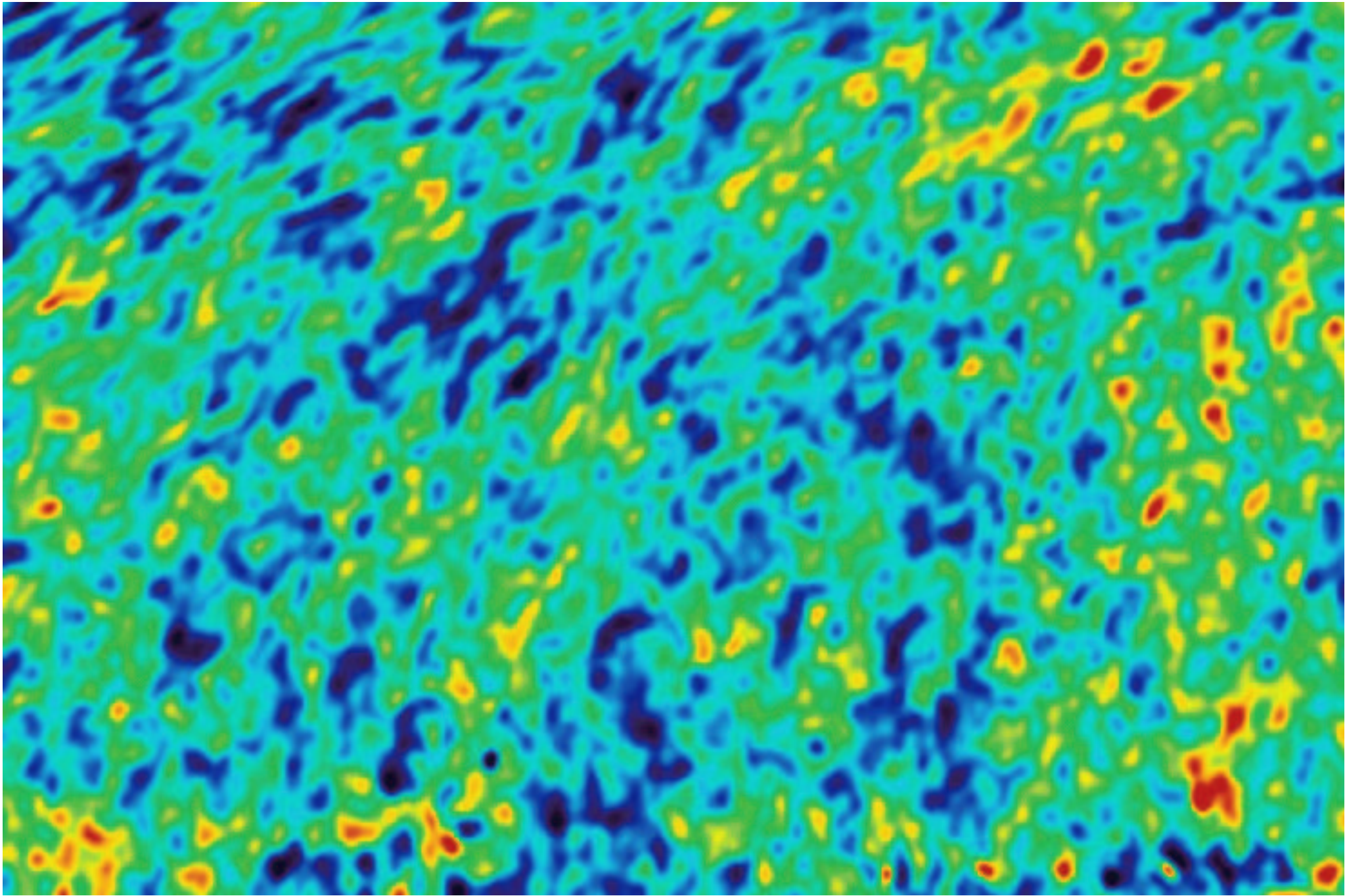
⇒ widzimy promieniowanie naszej
galaktyki (**Drogi Mlecznej**)...

Odejmując promieniowanie **Galaktyki** i
innych znanych **źródeł** ($\Delta T \sim 100 \mu K$):

⇒ zaczyna być ciekawie !!!

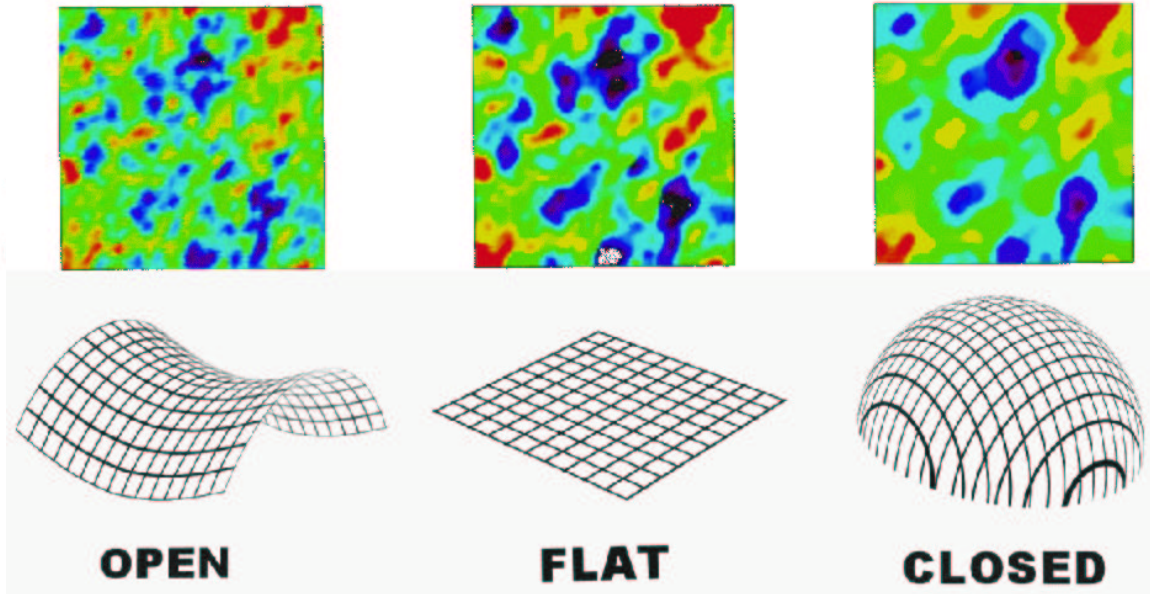
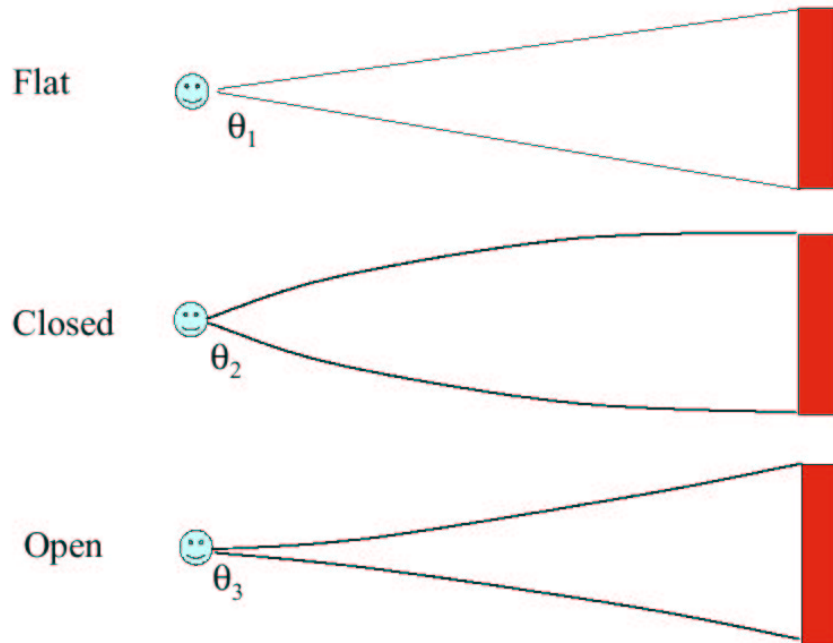

Promieniowanie tła

Fluktuacje

Rozmiary fluktuacji jakie obecnie obserwujemy zależy też silnie od **krzywizny** Wszechświata !

Wyniki symulacji:

WMAP

Wilkinson Microwave Anisotropy Probe

Detektor

Sonda kosmiczna wystrzelona 30.06.2001.

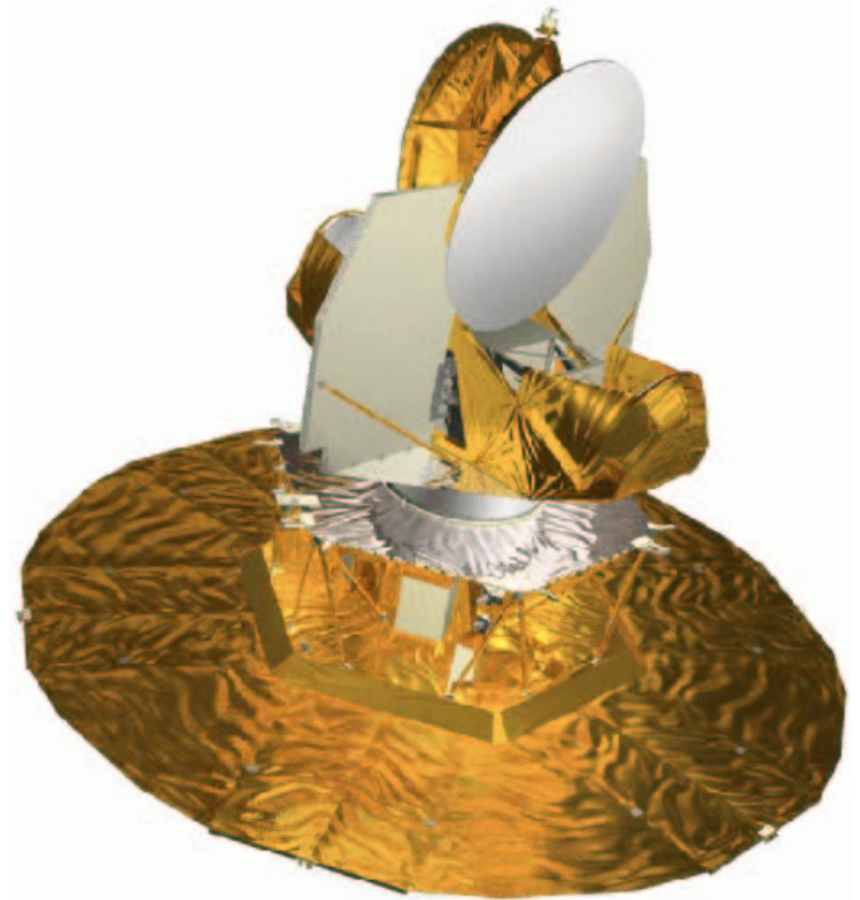
Pomiar promieniowania mikrofalowego
w 5 przedziałach częstości:

od 23 GHz (13 mm) do 94 GHz (3.2 mm).

Porównanie pomiarów w różnych zakresach częstości umożliwia efektywne odjęcie tła pochodzącego od Galaktyki.

Aby zminimalizować tło pochodzące od Ziemi i Słońca sondę umieszczono na orbicie wokół tzw. punktu Lagrange'a

⇒ quasi-stabilna konfiguracja WMAP-Ziemia-Słońce

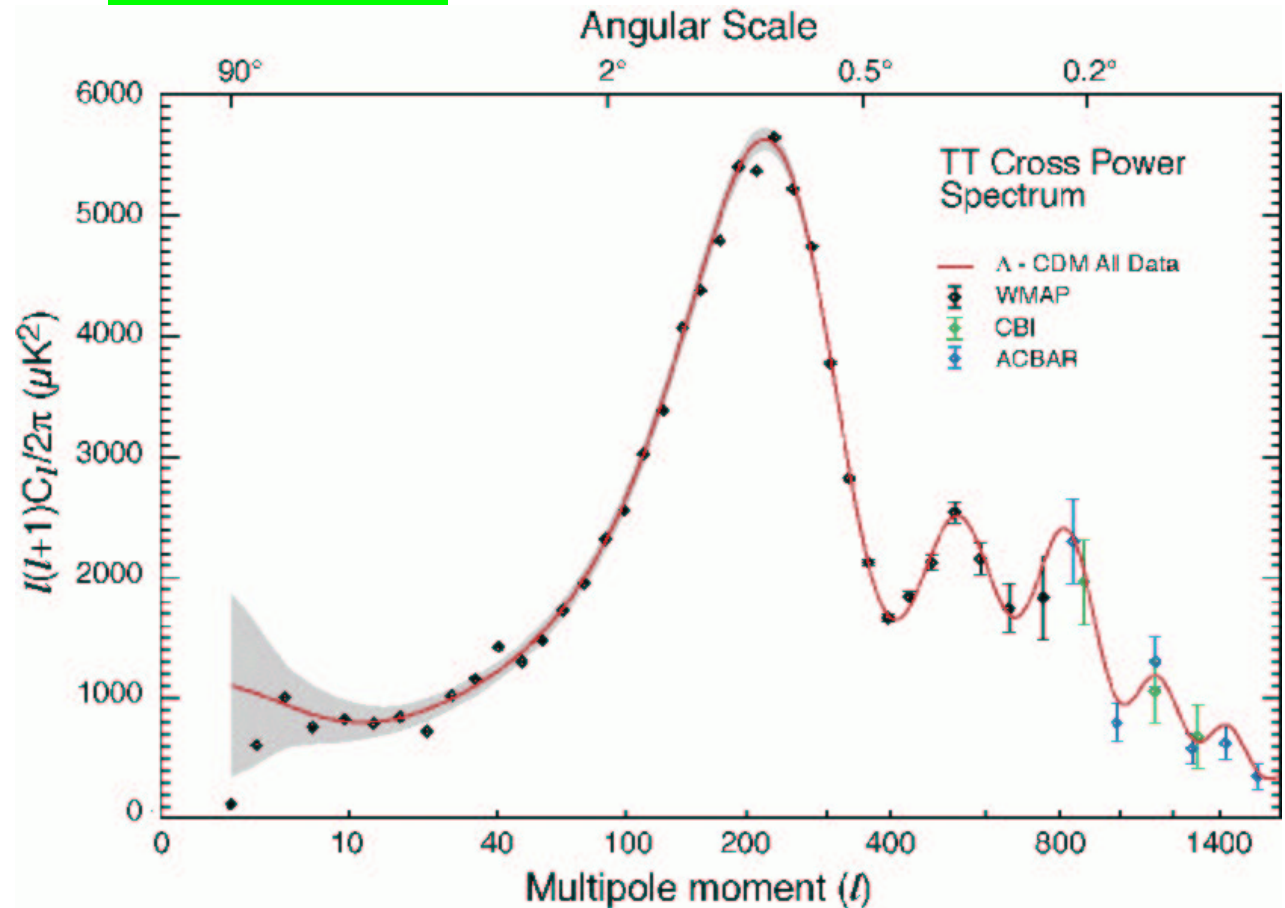

WMAP

Wyniki (2003 !!!)

Bardzo precyzyjny pomiar korelacji kątowych w promieniowaniu tła.

Możliwe jednoczesne dopasowanie wielu parametrów kosmologicznych

Dominują fluktuacje o rozmiarach kątowych rzędu 0.8° ($l \approx 220$)

$\Rightarrow$ gęstość całkowita: $\rho_{tot} = 1.02(\pm 0.02) \rho_c$

$\Rightarrow$ Wszechświat jest płaski !?... ($k = 0$)

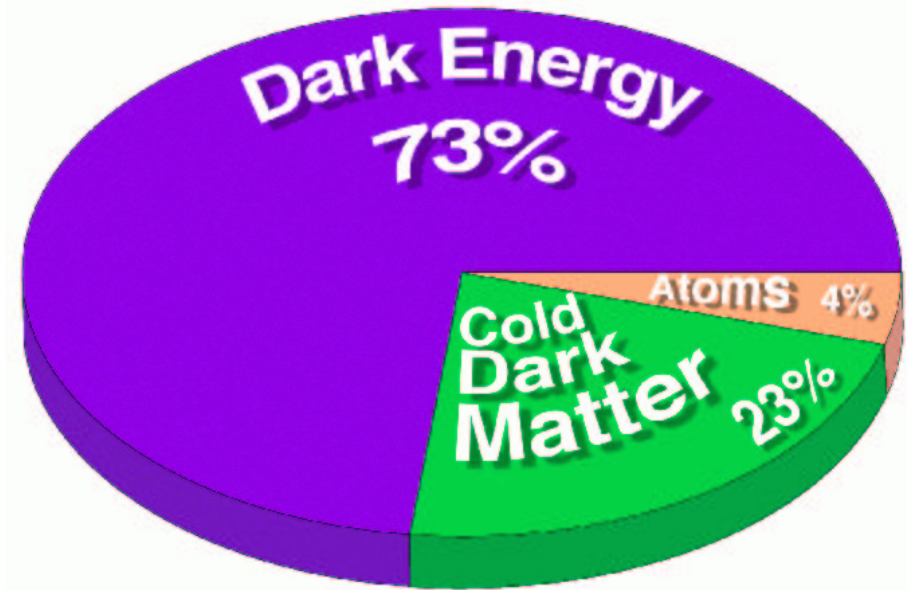
WMAP

Wyniki

Okazuje się, że **atomy** (bariony) wypełniają tylko około **4%** Wszechświata.

23% stanowi tzw. **ciemna materia**, której natury na razie nie znamy (?)...

73% to “**ciemna energia**”, którą opisujemy poprzez **stałą kosmologiczną** (?)

Wszechświat zdominowany przez stałą kosmologiczną **rozszerza się coraz szybciej !!!**

Wiek Wszechświata:

$$T = 13.7 \pm 0.2 \text{ Gyr} \quad (\text{poprzednio } \pm 1.7 \text{ Gyr})$$

Obecna wartość stałej Hubble'a:

$$H = 71_{-3}^{+4} \text{ km}/(s \cdot \text{Mpc})$$